

Egy tudomány önarcképe

(A textológia kis tükre Stoll Béla könyvében)

A fanfárok nem mindig olyankor szólalnak meg, amikor valóban jelentőségteljes esemény tanui lehetünk; szellemi életünk igazi értékei viszont gyakran annyira igénytelen külsőségek közt látnak napvilágot, hogy jószerivel észre se vesszük őket. Hiszen látszólag most is mindössze mi történt? Megjelent egy alig több mint félszáz lapos, puha papírborítású füzet, mely izléses, de végtelenül egyszerű sötét-kék címlapjával bizvást helyet foglalhatna egy általános iskolás kisdiák szeptemberi könyvsomagjában, ott is valamelyik kevésbé vontosnak számító tantárgy mellőzött képviselőjeként. A címlap alján meghúzódo embléma mintha csak igazolni akarná e sejtésünket: *TK*, a Tankönyvkiadó betűjele. Inflációs világunkban ugyan eleve bajos valaminek az árából értékére következtetni, a filléres holmitól azonban nem sokat vár a köztudat; ki gyaníthatná tehát, milyen becses zsákmányra tehet szert, ha az írd és mondó hét forintért kapható, miközben egy detektívregény már tízszer, egy másodközléseket tartalmazó irodalomtörténeti tanulmánykötet esetleg akár tizenötször annyiba kerül, nem beszélve az ajándékozásra szánt díszes kiadványokról, amelyek manapság több ezer forintba rughatnak? Ha legalább a címe lenne kicsit hivalkodóbb vagy tudálékosabb, többet ígérő vagy előkelően ezoterikus! Címe azonban szakszerű és tartózkodó: *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*. Kinyitván, néhány sornyi előszóra bukkanunk, mely aligha lehetne szerényebb: e művecskét, úgy mond: „joggal” hagyták ki egy irodalomelméleti tanulmánykötetből, amely számára eredetileg (még 1975-ben) készült, „mert – bár az elvi tanulságokat állandóan figyelemmel kíséri – lényegében nem más, mint példatár. azok szerint a gyakorlati problémák szerint csoportosítva, amelyek a szövegkritikai munka során felmerülnek”. Így hát nem kevesebb, mint tizenkét évvel megírása után jutott mégiscsak nyomdafestékhez, holott textológiai szakirodalom „magyar nyelven alig van”. (3) A kiadó egyetemi segédkönyvként jelentette meg, s nyilván tapasztalatból tudta, hogy magyar szakos egyetemistáinkon kívül szélesebb literátus közönségre nemigen számíthat: összesen ezerkétszáz példányt nyomtatott belőle. Mindebből senki sem gondolhatná, hogy a szövegkritika tömören sokatmondó gyakorlati kézikönyvét, elveinek és módszereinek egyéni összefoglalását, egy tudományág valószínűsítő kis tükrét tartja kezében, mely nemcsak az egyetemi oktatás régóta hiányzó kellékeként, hanem egész irodalomtörténetírásunk filológiai tudatosságának elmélyítésével tehet jó szolgálatot. (Az előszóból nem derül ki, melyik irodalomelméleti tanulmánykötet szerkesztője adta vissza e kéziratot, de olvasás közben mindvégig nehéz szabadulni a motoszkaló gondolatától: ugyancsak jó dolga lehetett, ha megengedhette magának, hogy egy elméleti szempontból is ennyire tartalma értekezést nélkülözőn.) A címlapon legföljebb egyetlen árulkodó jel utal arra, hogy többet várhatunk, mint amennyit a kiadvány önmagáról állít, ám jelentését csak a szakma íratlan értékrendjének ismerői tudják megfejteni, lévén e jel a szerző neve: Stoll Béla.

Milyennek mutatja a textológiát ez a kis tükrök? Mindenek előtt izig-vérig filológiai tudományágnak, amennyiben lényege a filológia hagyományos, mondhatni klasszikus fő törekvése: rekonstrukció, annak minden jellegzetes elméleti és gyakorlati problémájával együtt. A textológia alapvető feladata, hogy megőrizze az irodalmi mű egyedi és megváltoztathatatlan szövegét, s ennek érdekében eltávolítsa az utóélete során belekerült hibákat, tehát „az eredeti szöveget helyreállítsa” (6); a hiba azonban gyakran nem azonosítható merőben tárgyi (könyvészeti) sajátosságok vizsgálatával, hanem a szerző stílusának beszámítását is igényli, ez pedig csak hozzávetőleges valószínűséggel lehetséges. A szövegkritikus abból indul ki, hogy a szerzői stílus a köznyelvet módosítja sajátos irányban (*écart*), a máso-

lők, szedők és a szöveg egyéb reprodukálói viszont hajlamosak az egyéni változatokat köznyelvi alakokkal helyettesíteni (*banalizálás*); éppen ezért a *lectio difficilior* elve értelmében két variáns közül általában az egyedibbet, váratlanabbat, nehezebben érthető tanácsos elfogadni eredetiként. (6–7). Statisztikailag kétségkívül a lectio difficilior választása mellett szól, hogy „a költészetben az »egyedi« szavak számaránya (tehát azoké, amelyek csak egyszer fordulnak elő) 50 százalékgig is emelkedhetik” (43), a módszer mégis a tévedés kisebb-nagyobb kockázatával jár: csak valószínűsíthető, mi számított a szerző vagy a másoló korában köznyelvinek, s az sem zárható ki teljesen, hogy a szerző olykor a köznyelvhez közelebb álló alakot használta a különlegesebb helyett.

Egy XVII. századi névtelen szerelmi énekből például az „Idvöz légy eltemnek szep edes remenie” sor utolsó szavának első betűjét a másoló úgy írta, hogy inkább *r*-nek olvasható, mintsem *r*-nek, így a szöveg egyik kiadója tévesen a *tömjenje* alakot vélte hitelesnek, az „*életem tömjénje* kifejezés azonban teljesen szokatlan ezeknek a szerelmi énekeknek a frazeológiájában, míg az életem reménye közhely”, s az ének névtelen szerzője „sablonokkal dolgozott”. (10–11). E példával kézikönyvünk csak azt akarja szemléltetni, hogy „az újkori kézírások kibetűzéséhez elengedhetetlen a nyelvi kompetencia, s az illető író stílusában való jártasság” (10), de legalább ennyire mutatja azt is, hogy az *écart* fogalma, a *banalizálás* feltételezése és a *lectio difficilior* módszerelve tévútra is szabíthatnak, mert bizonyos irodalmi konvenciók a kevésbé egyedinek számító nyelvi alakokat kedvelik, ha úgy tesszük: a banálisabbat részesítik előnyben. Más szóval: a textológusnak sokszor nem a köznyelvhez tanácsos mérnie a lehetséges alakváltozatokat, hanem egy műfaji hagyományban várható nyelvezet, ekkor viszont nem okvetlenül a lectio difficiliorra kell választani feltételezhető eredetiként. Az irodalomelmélet részben éppen ilyen megfontolásokból haladt túl az *écart* fogalmán, a köznyelv költői deformációjának egyetemes elméletén, sőt az irodalom nyelvhasználatbeli sajátosságának alaki meghatározhatóságán, s jutott el például olyan funkcionalista állásponhoz, amely az irodalom elsődleges kritériumát nem a szöveg stilisztikai jellemzőiben, hanem egy közösség döntésében keresi: irodalom mindaz, amit egy közösség valamikor annak elfogadott és akként használt. Irodalomelméletileg némiképp elavult implikáció ellenére e fogalmat s a rá alapozott módszert máig jogosan használja a textológia, kivált ha a szerzőknél tapasztalható körültekintéssel bánik velük; az irodalomelmélet újabb (s eléggé egzotikus) fejleményeiből egyelőre úgy is nehéz volna kipótolni hiányukat a szövegkritikus gyakorlati eszköztárában. A módszerre úgysem szabad mindenestül rábízni a döntést, sugallja szerzőnk számos példája, szükség van használójának ítélőképességére minden egyes esetben. A tudományág kis tükrében szembeötlően látható, hogy a törvények alól lehetnek kivételek, ítélőképességünk sem csalhatalan, törvény és ítélőképesség ráadásul egymásra vannak utalva, így megoldásaink többnyire legfőljebb valószínűek, s mindig elkél velük szemben némi kétely.

A bizonyosság megközelítésének problémáira már szóhasználatával önkéntelenül felhívja figyelmünket ez a kis könyv; oly aggályos pontossággal határozza meg a bizonytalanság esetenkénti fokát, ami nagy elődein is nemegyszer túltesz. A filológia elméletében némileg járatos olvasó eddig is ismerhette a régi szabályt, mely szerint a bizonyíthatóság mértékében legalább nagy osztályait meg kell különböztetnünk. *Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften* című művében August Böckh (1785–1867) három nagy fokot (Grade der Wahrheit) érzett definiálásra érdemesnek: das Wahrscheinliche (verisimile), „ami a teljes igazságot megközelíti, de nincs kielégítően bizonyítva”; das Annehmliche (probabile), „ami más igazságokkal összhangban van, de maga nincs igazolva”; das Glaubliche (credibile), „ami képzeletünkkel összhangban van, de nincs rá objektív bizonyítékunk”. (Leipzig. 1877. 175.) Hogy újabb keletű művet is említsünk, *Bibliography and Textual Criticism* című könyvében az amerikai Fredson Bowers három különböző bizonyossági osztályt (three different orders of certainty) említ: a bizonyíthatót (the demonstrable), a valószínűt (the probable) és a lehetségest (the possible), „azzal a megszorítással, hogy mindenféle árnyalat létezhet közöttük, mely természetükből adódóan nem mindig határolhatók el egyértelműen egymástól”. (Oxford, 1964. 77.) Nos, kézikönyvünk nem kísérletezik definíciókkal, idevágó szóhasználatából azonban az osztályok egész sorára következtethetünk. A bizonytalantól a bizonyos felé haladva annyira egymást érik a fokozatok, hogy olykor sorrendjük megállapítása is fejtörést okoz. „Nem lehetetlen” (17); „Nincs teljesen kizárva” (43); „igen ritkán, de elképzelhető” (44); „feltételezhető (46); „Lehetséges” (25); „Elég valószínűtlen” (19), „több-kevesebb valószínűséggel” (43); „a bizonyossággal határos valószínűséggel” (49); „teljes bizonyossággal” (49); „cáfolhatatlanul bizonyítja” (50), hogy csak néhányat említsünk. Mennyire más ez a nyelvezet, mint irodalomtörténeti tanulmányaink divatosan pon-

gyola írásmódja (és persze: gondolkodásmódja), ahol a bizonyítható adalék és a légből kapott ábránd egyaránt és únos-untalan csak „alighanem”! Mi több, egyes esetekben a textológusi jelkiismeret még ezt a gazdag spektrumot is túl egyszerűsítőnek érzi, s egyszerre több eshetőséggel számol: „Lehetséges, hogy (...), de az sem egészen valószínűtlen, hogy (...).” (17) „Mindent mérlegelve az a valószínűbb, hogy (...). Teljesen azonban azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy (...).” (18) Újabb bizonytalansági tényező, hogy egy-egy verssor vagy akár csak szó hitelességét latolgatva a szövegkritikus „inkább az intuícióna, mint az egzakt elemzésre támaszkodik” (6), még ha gyakran a saját indoklásából ez nem látszik is, mert „legtöbbször az intuíciónál által felismert megoldáshoz gyűjt utólag egzaktan tűnő érveket” (52). Ennek bejátsza nyilván nem a szövegkritika fejletlenségére, hanem éppen nagykorúságára vall. A fejlett tudományosság jele a textológiában, mint minden más diszciplínában, nem a megalapozatlan egzaktitás színlelése, hanem viszonylagosságának elismerése és fokának esetenkénti önkritikus megállapítása.

A szövegkritikában tehát tudnunk kell együttélni a kétellyel; el kell viselnünk, hogy vajmi ritka a teljes bizonyosság, sőt az általános módszer és a személyes kompetencia egymásra utaltsága miatt talán nem is létezik. A textológiai feladatok megoldásának láthatólag szükséges, de nem elégséges feltételei a formalizálható elvek és szabályok; itt nem boldogulhatunk önálló értelmezés, stílusérzéken alapuló állásfoglalások általános szabállyal meg nem oldható egyedi döntések nélkül. Valahányszor „stíluskritikai alapon történik a minősítés”, előfordulhat, hogy tévesen »attribuálunk« olyan helyeket is hibásnak minősítünk, amelyek nem azok”, s tévedésünk „a sztemma helyességét is befolyásolhatja”. (46) Manapság Gadamer-től szokás idézni a hermeneutikai gondolatot, mely szerint az értelmezést befolyásolja az értelmező történeti helyzete; a szövegkritikus saját gyakorlatában naponta találkozik hasonló problémával: „Minhogy gyakran dönt stílusérzéken alapján, fennáll az a veszély, hogy a »kritikai« szövegben egyéni ízlése vagy korának az illető költő stílusáról alkotott elképzelése tükröződik vissza.” (47) Nemhiába figyelmeztet szerzőnk arra, milyen gondos mérlegelést kíván annak eldöntése, hogy a nekünk szokatlanabbnak tűnő szóalak a maga korában is lectio difficilior volt-e. (47) Tegyük hozzá: a közelebről eleve nemigen pontosítható „átlagos versérzék” (33) előző korok szerzőire vagy másolóira való visszavetítése is a feltehető történeti különbségek miatt járhat csak hozzávetőleges és bizonytalan eredménnyel; a versérzék „modellezését” megkísérlő Horváth Iván, akinek tanulmányára szerzőnk is hivatkozik, alighanem ebben az értelemben írta egykor, hogy „a generatív verstan tartalomérzékenyek és korszak-érzékenyek ígérkeznek”. (ItK, 1973. 396.) Kézikönyvünk nem is kecsget az azzal, hogy sikerülhet megnyugtatóan kiszűrni szövegkritikai döntéseinkből a személyes kompetencián és történeti meghatározottságon alapuló bizonytalansági tényezőt. Ha például ékezetlen szövegből akarunk kritikai kiadást készíteni, legfőljebb kétféle végtelmen szabadulhatnánk az állandó mérlegelés kényszerétől: vagy úgy hagyjuk a szöveg helyesírását, ahogy van, vagy egyöntetűen a jelenlegi helyesírással írjuk át: „Mindен más megoldás már interpretáció. Ha például a szerkesztő ragaszkodik a rövid ortográfiához, kivéve a rím és a ritmus megkövetelte hosszú magánhangzók írásában, akkor előbb meg kell határozni a vers ritmusát, illetőleg azt, hogy e ritmust milyen mértékben kívánta a költő érzékelteni.” (14–15) Szerencsére sokféle ismerettel és jártassággal segíthet magán a textológus, hogy döntése valószínűségét növelje. Azt például, hogy az 1930-ra keltezett *Kurucok beszélnek* című verset mégsem József Attila írta, azzal támasztja alá, hogy egyrészt a korábban eredetinek hitt gépiraton nincs helykihagyás írásjel és következő szó között (holott kb. 1927-től kezdve a költő már kihagyott köztük egy betűhelyet), másrészt a gépirat nincs aláírva (holott alá szokta írni verseit), végül a költemény „hangja is idegen” tőle (8). A papír vízjelétől a versritmus egyénileg jellemző sajátosságáig itt minden adat jogosan használható és kombinálható egymás ellenőrzésére vagy megerősítésére, hogy a hibás másolatokból a feltehetően hű eredetit visszaállítsuk. Szerzőnk nem mondja ki, de érezhetően az *eklektizmus* híve a szövegkritikában. Más összefüggésekben gyanúsán csengene ez a szó, sőt a szövegkritikában is (Lachmann óta) sokáig félreértették és alábecsülték, azonban a textológia és bibliográfia elméletében manapság használatos terminus technicusként joggal nyerte vissza hitelét. Mi sem áll távolabb az ilyen eklektizmus szellemétől a szövegváltozatok egyes részeinek elvetlen és személyes összeválogatásánál, de nem is ragaszkodik egyetlen szöveg tűzőn-vízen át követéséhez; a legjobb szövegben is hibákra számít, a hibásabban is meg tudja látni az átmentendő mozzanatoakat, s mindig tudja, milyen adatokra és elvekre támaszkodva döntött.

Mivel a textológusnak sokszor kell esztétikai megfontolásokra hagyatkoznia, stíluslemzésbe és műértelmezésbe bocsátkoznia, valamint kritikailag rangsorolnia a szövegváltozatok egyes helyeit, a kézi-

könyv nem is említi a szövegkritikában egykor dívott nézetet, mely szerint ez a diszciplína az irodalommal való foglalkozás előfeltétele, s az értelmező és értékelő kritika azzal kezdheti, amivel a szövegkritika befejezte: a megállapított hiteles szöveggel. Hogy is írta 1933-ban a modern angolszász bibliográfia egyik úttörője, Walter Wilson Greg? „A hű szöveg ismerete minden kritika alapja, s így a szövegkritika az a gyökér, amelyből az egész irodalomtudomány kinő.” (Collected Papers. Oxford, 1966. 268.) Ezt a büszke (s máig fel-felbukkanó) tételt jogosan bírálta egykor az amerikai W. K. Wimsatt Jr. azzal, hogy a szövegváltozatok közül Greg maga is részben esztétikai érvekre támaszkodva volt kénytelen kiválasztani a hiteleset, tehát a hű szöveg ismeretéhez mégis előzetes kritikai értékelést kell végeznünk. Kézikönyvünk magától értetődő természetességgel és imponáló eleganciával lép túl e féligazságokat szembesítő vitán; nem firtatja, hogy a tyúk volt-e előbb vagy a tojás, egyirányú időbeli sorrend helyett kölcsönhatást érzlel, tudomány és segédtudomány egyszer s mindenkorra kiosztott szerepei helyett tapasztalatból ismeri a szerepcserre állandó lehetőségét. „A szövegkritika az irodalomtudomány egyik segédtudománya, de sikeres műveléséhez sokkal nagyobb mértékben van szükség az irodalomtudomány elvi kérdéseiben való jártasságra, mint más segédtudományokban. (...) Kissé paradox módon a stilsztika vagy irodalomtörténet a gyakorlatban a szövegkritika segédtudománya lesz.” (51) A kötetből számos példát gyűjthetnénk e felismerés igazolására. Balassi *Szép magyar komédiájának* egy kérdéses helyét tüzetesen megvizsgálva meggyőző a következtetés, hogy „tollhibák javítását gyakran a szöveg értelmezésével együtt kell végezni”. (13) (Ezt úgy is mondhatnánk, az egyedi tény mibenlétét csak a szöveg egészéről formált hipotézis segítségével határozhatjuk meg: a tény itt sem az interpretáció előtt és attól függetlenül, hanem az interpretáció révén azonosítható.) József Attila *Nagyon fáj* című kötetének szövegkritikai elemzése során a megírás, szedés és korrigálás folyamatainak aprólékos rekonstrukciójából nyerhető információkat természetes módon egészítik ki az értelmező kritikától kölcsönözhető adalékok. Olykor még valami mulatságos is van a háborítatlan józanságban, amellyel a textológus egy-egy magasröptű kritikai eszmeűttatásból lehúzza a maga földközeli munkájához fölhasználható mozzanatot. Az értelmező kritikus számára ez persze korántsem lealacsonyító, sőt büszke lehet eredményeinek ilyesféle használhatóságára; Németh G. Béla annak idején (1969) valósággal iskolateremtő tanulmányának (*Még, már, most. József Attila egyik kései verstípusáról*) becsületére válik az itt rá hivatkozó szolidan adatszerű érv, mely egy versor két változata közt segít dönteni: „ráadásul a kiemelt *már* a költő egyik kulcsszava”. (24)

Mindebből mégsem következik, hogy a textológus mindent egyazon száraz adatmorzsalékká örölné, sőt, mi sem áll távolabb tőle a filiszteri érzéketlenségnél. Nemcsak azért, mert a mű értelmezési lehetőségeivel és esztétikai minőségeivel is dolgozik, hanem legalább ennyire azért is, mert feladatai végzése közben a tudományág művelőjének kialakul a maga ugyancsak költői látomása a világról, mintegy a foglalkozási ártalom átszellemült fajtájaként. Igaz, a szövegkritika e lappangó poézise, mondhatnánk a textológia diszkrét bája többnyire meglehetősen elégikus. Ahogy e könyvből is minduntalan kiérződik: egy rezignált szakember vív szívós, ám sziszifuszi harcot a romlással; mindent megpróbál, hogy feltartóztassa az enyészetet, de nincsenek vérmes reményei a dolog végső kimenetelét illetően. „A szöveg romlása a szerző halála után azonnal elkezdődik, még a közvetlenül az autográf forrásról, a pontos peprodukálás igényével készült másolatokon is, s ekkor már a szerzőnek nem áll módjában tenni ellene” (29) – *már* az alaphelyzet érzékeltetésében ott borong valami e balsejtelemből. Sziszifusz meg-megújuló sziklagörgetése, hegynek föl, persze heroikus, és Camus ihletett szavai óta tudjuk, hogy maradandó eredmény nélkül is képes betölteni, sőt boldoggá tenni az emberi szívet; ám azért a szikla mindig visszagurul, s e külső kényszer megváltoztatására nincsen mód. A textológus hasonló kiszolgáltatottságát többféle kérlelhetetlen tényező növeli, köztük a hiteles reprodukció sokféle akadályja. A szerző eredeti szándékának tiszteletben tartása akkor is lehetetlen, ha ismerjük. „A kritikai kiadásban voltaképpen megvalósíthatatlan a szerző akaratának érvényesítése”, ugyanis a szövegkritikus itt más szempontokkal kénytelen dolgozni: a szerző elvetett kísérleteit is kiadja. Félkész és félretett szövegeket teljes értékű alkotásként közöl. (28) S ó, azok a másolók, akiknek egymásra rétegződő tévedései alól a szövegkritikusnak napvilágra kellene hoznia az eredetit! Két alaptípusuk: a szóroló szóra araszoló, illetve a nagyobb szövegegységet értelemszerűen megjegyzők abban különböznek egymástól, hogy más-más típusú hibák elkövetésére hajlamosak; jellemző, hogy az utóbbiak vétenek többször. (35) Lélektani sajátosságok, mondhatni törvényszerűségek (6) gondoskodnak arról, hogy a szöveg „reprodukálói (...) a szövegűsre irányuló szándékukat csak tökéletlenül tudják megvalósítani”. (31) Roman Jakobson, E. H. Gombrich és Noam Chomsky gondolatait idézve könyvünk már bevezetésében fölillantja a tévedéshez vezető tudatfolyamatok alaptípusait: a repro-

dukálendő jegyek nagy hányadát a másoló vagy észre sem veszi s a felfogottak segítségével rekonstruálja. illetve emlékezetből kiegészíti, vagy észreveszi, de máris önkéntelenül valami ismerős hasonlóval behelyettesíti. (6) A textológus, szegény feje, ilyen előzmények után lát munkához.

Kézünk könyvünk olvasójának szinte kedve támad megfogalmazni Murphy híres első törvényének a textológiára alkalmazott változatát: ha egy szöveg elromolhat, el is romlik. Annál is inkább, mert maga a kézikönyv mintha éppen e tétel korolláriumát fogalmazná meg, a dörén reménykedők kijózanítására: „Alig van arra eshetőség, hogy egy módosított hely a szövegtörténet későbbi szakaszában az eredeti szerző szövegnek megfelelően változzék vissza.” (36) A torzulások azután leleményesen szaporodnak, kivált a banalizálódás lehetőségei kifogyhatatlanok. Ha egy szóalak teljesen hiányzik a köznyelvből, mint József Attila *Fiatl asszonyok éneke* című versében a tájnyelvi „csicsitjuk”, akkor „szinte predestinálva van arra, hogy felcserélődjék”. (15) Az ilyesmi csak a kezdet. „A másolatokról készült másolatokba egyre több hiba kerül. Minél népszerűbb egy mű, annál többet másolják, annál romlottabb formában marad ránk.” (30) Ráadásul esokat olvasott művek példányai hajlamosabbak az elhasználódásra és eltűnésre is, így a textológiai sors iróniája, hogy „a legnépszerűbb művek gyakran kevésbé autentikus források alapján adhatók ki, mint az érdektelenségbe fulladók.” (30) A körülmények illetően tüleréjével szemben a szövegkritikus helytállása arra hasonlít, amivel Arany János az eposzi hőst jellemezte: „a tragikai hős bátor a sors ellen, *míg* leküzdhetőnek hiszi; az eposz hőse bátor, *noha nem* hiszi annak”. (Krk. X. 367.)

Ha egyetlen példából következtetni mernénk arra, milyen alkotokat vonz ez a tudományág, vagy fordítva: milyen jellemformáló hatást gyakorol művelőire a vele töltött évtizedek során, akkor bizonyosan jó cégére volna e szakmának mindaz, ami e könyv lapjain szerzőjéről kiderül. Mintha a személyes becsüvgy minden hívságos sallangjától megtisztítana ez a foglalatosság, míg nem csak a feladatra összpontosító önfeléd és már-már személytelen erőfeszítés marad: magamutogatás helyett alázat, tudálékosság helyett önirónia, keneteljes misztifikáció helyett szeretetreméltó humor. Bravúros szövegkritikai megoldások bemutatására lehetőleg másoktól hoz példát, így az utólag előkerül kéziratral beigazoló megsejtésre Varjas Béla nevezetes javítását a *Két szemem világa* . . . című Balassi-versben (41–42); ha azonban a szövegkritikai tévedés típusait kell illusztrálnia, szinte kedvtelve teregeti elének saját korábbi műveinek hibásnak bizonyult megoldásait, vagy akár a nyomdáig el sem jutott apró melléfogásait. Pedig nem csekély lelki erő kell az ilyenféle póztalan önrítikához. Ugyanilyen nagyvonalúsággal és megértő emberismerettel meri szóvá tenni a szakma esetenkénti gyarló hajlamait, például hogy „a másoló és kiadók hibáit örömmel közlik a textológusok, mert duzzad az apparátus”. (30) Többször figyelmeztet az óvatlan magabiztosság veszélyeire, köztük a mégoly egyértelműnek vagy nyilvánvalónak látszó elírások, mellétűtések vagy sajtóhibák hallgatólagos javításának bűnére, melynek során hajlamosak vagyunk bizonyosnak tekinteni a csak valószínűt, s így gyakorta „olyan alakot is hibásnak minősítünk, amely nem az” (12., 43). Egy tévesnek bizonyult saját javításának tanulságaként szorgalmazza, hogy „a szövegkritikus mindig fékezze javítási vagy hibavadászó dühét”. (19) Lássuk be, hogy nem mindig áll rendelkezésünkre elméletileg feddhetetlen módszer; olykor „a szövegkritikus csak empirikus, a bizonyítandóval való bizonyítás tudományosan talán kétes értékű, de a gyakorlatban mégis csak használható módszerével él” (33). Az ilyen önismeret, legyen az hajlamaink tétvtájainak vagy eszközeink fogyatékságainak belátása, biztosabb jelle tudós és tudomány érettségének, s több esélyt nyújt időálló eredményekre, mintha az (elméletileg megalapozatlan) objektivitás csálhatatlan birtokosainak hinnék magunkat. A textológiának az a kis tükre, amelyet Stoll Béla készített, érett vonásokat mutat.

A kis tükörben persze készítőjének szellemi acélét is látjuk; egy szövegkritikusát, akiről melleleg úgy hírlík, éppen hatvan esztendő (1988), ami szakmánkban az első felköszöntés ideje. A kötet némelyik különösen szép hibanyomozó eszme-futtatását olvasva, melyek egy mesterdetektívnek is becsületére válnának, lassanként megvilágosodott, milyen komplementtel gratulálhatnánk ezen a kerek évfordulón legstílszerűbben e szerény külsejű, de fontos szolgálatot tevő könyvhöz, mely szerzője egész eddigi pályafutásának tanulságait összegzi számunkra. A bókka! eredetileg Walter Wilson Greg tisztelte meg jó fél évszázada. 1930-ban Ronald Brunleus McKerrow-t (1872–1940), aki az angol leíró és analitikus bibliográfia föllendítésében jeleskedett a századelőn. Ha ott lehetett volna a Sinai hegyen, amikor Mózes megkapta a vésett kőtáblákat, alighanem azonnal nekilátott volna, hogy megkeresse az árulkodó hibát, mely az előállítás módjára fényt vet, s bizonyosan meg is találta volna – vélekedett kollégájáról Greg. Nos, megtalálta volna Stoll Béla is, bár nyilván rögzest hozzáfűzve az eredményhez,

szelid melábulával, hogy a szövegvariánsok szerfölött elégtelen száma miatt nem mondhat bizonyosat, legföljebb valószínűt, s a nagy alkotó eljárása így végül kifürkészhetetlen. „Ha csak egy nyomtatott szövegforrás áll rendelkezésünkre”, mint könyvében (16) erre a helyzetre is illően panaszkodik, „ennek esetleges hibái (. . .) jószerivel felismerhetetlenek”.

Dávidházi Péter

Kiss Ferenc hatvanéves

Kiss Ferenc tudományos munkásságának középpontjában Kosztolányi Dezső életművének kutatása és értelmezése áll. *A beérkezés küszöbén: Babits, Juhász és Kosztolányi ifjúkori barátsága* (1962) című első könyvében a Nyugat nagy költőinek ifjúságát tekintette át, legendás barátságuk történetét rajzolta meg. Mindenekelőtt arról beszélt, hogy hősei hogyan készültek a később betöltendő szerepre, milyen szellemi és költői hatások érték őket, merrefelé találták meg a modern magyar líra útjait. Több kisebb-nagyobb tanulmányt közölt ezután, elsősorban Kosztolányiról, Tóth Árpádról, Juhász Gyuláról, továbbá József Attiláról, Illyésről és Radnótiról, illetve a modern magyar költészet verstani kérdéseiről. A hatkötetes akadémiai irodalomtörténeti összefoglalás az ő tollából közölt portrét Kosztolányiról, Tóth Árpádról és Juhász Gyuláról. Mindez előkészületet jelentett, új irodalomtörténetírásunk egyik legnagyobb opuszának előmunkálatát. 1979-ben látott napvilágot Kiss Ferenc *Az érett Kosztolányi* című monográfiája, amely az írói pályakép részletekbe menő rajza és számos kitűnő műelemzés segítségével festi meg Kosztolányi Dezső hiteles irodalomtörténeti portréját. Nem a teljes pályakép megrajzolására törekszik, hanem arra, hogy a férfikor költői, elbeszélői és esszéírói munkásságát: valóban az életmű legnagyobb értékeit mutassa be *A szegény kisgyermek panaszaitól a Számadás* klasszikus verseiig. Kiss Ferenc művét tárgyilagossága, egyszersmind beleérző képessége, irodalomtörténeti távlatokat felrajzoló módszere, továbbá elmélyült műelemzése minősítik. Olyan képet rajzolt Kosztolányiról, amelyben egyaránt szerepet és fontosságot kapnak az életmű eszmetörténeti folyamatai és esztétikai mozzanatai, fel tudja idézni a költő eleven alakját, és magyarázatot tudott adni arra a sohasem szűnő szellemi varázslatra, amelyet Kosztolányi írásai okoznak.

A Kosztolányi-filológia műveléséről és eredményeiről beszéltünk, holott Kiss Ferenc tevékenysége ennél tágasabb és gazdagabb. Ha átlapozzuk eddig megjelent három tanulmánykötetét – 1972-ben *Művek közelről*, 1984-ben pedig *Interferenciák és „Fölrepülni rajban . . .”* címmel adta közre kisebb-nagyobb tanulmányait, esszéit, bírálatait – igen gazdag érdeklődéssel találkozunk. Tanulmányok foglalóknak Adyval, József Attilával, Radnóti Miklóssal, Illyés Gyulával, Veres Péterrel, Örkény Istvánnal, Weöres Sándorral. szép verselemzések jelölik ki a *Külvárosi éj* vagy a *Magyar táj, magyar ecsettel* című klasszikus költelmények irodalomtörténeti helyét, több írás vázolja fel a nemzedéktársak – Kormos István, Lator László, Fodor András, Páskándi Géza, Somogyi Tóth Sándor – arcvonásait. Alapos elemzések értékelik a magyar irodalomtörténetírás újabb eredményeit, így Barta János, Komlós Aladár, Király István és Gáldi László műveit. Egész tanulmánycsofos áll össze azokból az írásokból, amelyek a pályakezdő fiatalokról adnak képet. „Fölrepülni rajban” – írta Kiss Ferenc ezt a Nagy Lászlótól származó címet ezek fölé az írásai fölé. A többi között Buda Ferenc, Ágh István, Ratkó József, Kalász László, Utassy József és Kovács István költői munkáságáról számolt be e portrévázlatokban és bírálatokban, mindig érzékeny rokonszenvvel, a fiatal irodalom támogatásának igényével.

A színes és gazdag tabló középpontjában két költő alakja áll: Nagy Lászlóé és Csoóri Sándoré. Kiss Ferenc igen korán felismerte Nagy László költészetének jelentőségét, azt a költőt látta meg benne, aki Németh László híres „bartóki szintézis”-eszméjének megfelelően a népi hagyományok „tisztá forrásai-ból” táplálkozik, s korszerű nagyköltészetet teremt. A másik költő Csoóri Sándor, hozzá Kiss Ferencet nemcsak évtizedes barátság fűzi, hanem az a felismerés is, hogy a nyolcvanas években az ő költészete és esszéírói munkássága viszi tovább a Nagy László által képviselt szellemi és nemzeti értékeket. Felteveszképp nemcsak Csoóri versvilágáról adott képet, hanem értekező prózájáról is: a *Csoóri tanulmányok* című nagy tanulmány arra mutat példát, hogy miként lehet egy költő gondolkodásmódját, érték-

választásait, eszmetemető tevékenységét közvetíteni. Tudomásom szerint két olyan munkája is van Kiss Ferencnek, amelynek tökéletes befejezését az 1985 nyarán váratlanul érkezett súlyos betegség akadályozta meg. Az egyik Nagy Lászlóval, a másik Csoóri Sándorral foglalkozik. Jó volna tudni, hogy ezek a már-már befejezett kéziratok egyszer, remélhetőleg nemsokára elindulnak a megjelenés felé: irodalomismeretünket, irodalmi tudatunkat bizonyára gazdagítanák.

Pomogáts Béla

„Iskoladráma és folklór”

Tudományos konferencia, Noszvaj, 1988. október 13–15.

Magyarországon a XVIII. század végéig, a magyar nyelvű hivatásos színi élet megkezdődéséig, csak az iskolai színjátszás tudott nagyobb közönséghez szólni, s évente több ezer embernek emlékezetes színi élményt nyújtani. Így súlya és jelentősége nálunk sokkal nagyobb volt, mint Nyugat-Európában, ahol ebben az időben már a hivatásos színtársulatokra helyeződött át a színjátszás súlypontja. Értékeléséhez hozzátartozik az is, hogy a kibontakozó hivatásos színjátszás első darabírói, színészei, sőt közönsége is az iskolai színjátékokon nevelkedett.

A különböző iskolai alkalmakkor (a tanév befejezése, az iskola védőszentjének ünnepe, főúri pártfogó látogatása stb.) előadott iskoladrámák a protestánsoknál mindvégig, a katolikus iskolákban pedig a XVIII. század harmincas éveitől kezdve magyarul hangzottak el, s egyenetlen színvonaluk ellenére fontos értékeket közvetítettek.

A XVII–XVIII. századból ránk maradt anyagra csak az utóbbi időben figyeltek fel a kutatók. Az iskolai színjátszás előadási adatait és magyar nyelvű drámaszövegeit megjelentető nagyarányú kutatómunka első eredményei már napvilágot láttak: Staud Géza három kötetes jezsuita forráskiadványa kezdte meg a sort, s elkészült már két szövegkiadás is, a protestáns és a minorita iskoladrámáké (Varga Imre és Kilián István szerkesztésében). Ennek a munkának a során merült fel az az igény, hogy a téma kutatói, drámatörténészek, zenetörténészek, néprajzosok, színháztörténészek egy közös konferencián foglalják össze az eddigi eredményeket, s jelöljék ki a további kutatási irányokat.

A tudományos ülészakra, amit az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi osztálya, az egri Dobó István Vármúzeum, a Magyar Színházi Intézet és a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajz tanszéke rendezett, a nagy jezsuita iskoladráma-hagyományokkal rendelkező Eger mellett, Noszvajon került sor.

Az ülészakon elhangzott húsz előadás az iskolai színjátszás történeti vonatkozásai mellett, az iskoladrámáknak a zenéhez, a képzőművészethez, illetve a dramatikussághoz való viszonyát, kapcsolódási pontjaikat is feltárta.

A drámatörténeti előadások egy része fontos műfaji kérdéseket vizsgált (pl. a közzjáték szerepe, dramaturgiája, a devóciós játékok fejlődéstörténete, a főúri színjátékok és az iskolai színjátszás kapcsolata). Két előadás új drámatörténeti forrásoknak (a német nyelvű sajtónak, és az iskolai könyvtárak könyvjegyzékeinek) a kutatásba való bevonásáról számolt be. Több előadás foglalkozott az iskolai színjátszásnak és a hivatásos színjátszásnak az egymásrahatásával, bemutatva pl. olyan piarista szerzőt (Dugonics Andrást), aki iskolai bemutásra készített vígjátékaival a meginduló polgári színjátszásnak is kedvelt szerzője lett, és egy olyan történelmi drámát, amely Bessenyeinek is mintául szolgálhatott. Érdekes tematikai összefüggéseket mutatott ki az egyik előadás a magyar és a lengyel iskoladrámák között vonva párhuzamot, egy másik pedig a bécsi Collegium Germanicum-Hungaricum előadásait elemezte.

A néprajzi és zenei témájú előadások megerősítették, hogy az iskoladráma-kutatás nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket a területeket sem (jól megfigyelhető pl. egyes szövegek folklorizálódása), sőt újabb kutatási területekkel is ki lehet bővíteni az anyag vizsgálatát.

Az előadásokat követő viták jó alkalmat teremtettek arra, hogy a téma kutatói megpróbáljanak meghatározni eddig tisztázatlan drámaelméleti, drámatörténeti fogalmakat, felhívják a figyelmet eddig nem elemzett összefüggésekre.

A konferencián született döntés alapján két év múlva újra találkoznak a kutatók, hogy folytassák a megkezdett munkát. Az „Iskoladráma és folklór” c. tudományos konferencián elhangzott előadások hamarosan kötetben is megjelennek.

Pintér Márta Zsuzsanna

A TARTALOMJEGYZÉK FOLYTATÁSA

Krónika

Egy tudomány önarcképe (A textológia kis tükre Stoll Béla könyvében) (<i>Dávidházi Péter</i>)	183
Kiss Ferenc hatvanéves (<i>Pomogáts Béla</i>)	188
„Iskoladráma és folklór” (<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i>)	189

SOMMAIRE

<i>Margócsy, I.</i> : La théorie d'art de György Szerdahely	1
<i>Wéber, A.</i> : Du phénomène „bidermeyer”	34
<i>Varga, P.</i> : Tendance sentimentale-bidermeyer dans la poésie hongroise de la 2 ^e moitié du XIX ^e siècle	48
<i>Derék, P.</i> : La discussion de l'avantgarde et de l'esthétisme dans la littérature hongroise (1916-1917)	64

Anniversaire

<i>Veres, A.</i> : Les variants de la notion et du rôle de la science dans la prose de Karinthy	81
<i>Pála, K.</i> : Karinthy, l'écrivain sceptique	91

Bulletin

<i>Kőszeghy, P.</i> : Des manuscrits de vers de l'archive de Zay-ugróc	97
<i>Demeter, J.</i> : Les drames manuscrits de András Dugonics	101
<i>Zentai, M.</i> : La conception de la ballade de Ferenc Toldy aux années 1820	107

Discussion

<i>Horváth, I.</i> : Contribution écrite à la discussion des thèses de Tamás Miklós	113
---	-----

Atelier

<i>Szabó, F.</i> : Est-ce que la Bible hussite est vraiment hussite?	118
<i>Csonka, F.</i> : Les résultats et les problèmes de la recherche de l'œuvre de Bocatius	126
<i>George, E.</i> : Remarques supplémentaires à la question de la réception de Hölderlin chez Miklós Radnóti	136

Documents

<i>Enyedi, S.</i> : De la correspondance de la Société de Culture de la Langue Hongroise de Transsylvanie (Lettres de l'année 1795)	147
<i>Szabó G., Z.</i> : Message de diète inconnu de Kölcsey	152
<i>Bögöly, J.</i> : Étude de Jenő Péterfy sur l'ouvrage principal de psychologie de Taine	154

Revue

Littérature et idéologie aux 16-17 ^e siècles (<i>Monok, I.</i>)	159
Taxner-Tóth, Ernő: De la correspondance des amis du jeune Vörösmarty (<i>Kokas, K.</i>)	163
Izsák, József: La vision du monde poétique de Gyula Illyés (<i>Péter, L.</i>)	165
Földes, Anna: Kaffka Margit (<i>Lőrinczy, H.</i>)	168
Németh Antal: Pour un théâtre neuf (<i>Kerényi, F.</i>)	171

Chronique

